

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Doktori Iskola

Timár Cecília

Aleatória és Expresszivitás

*Karai József avantgárd kórusművészete; modern zeneszerzés technikai
megoldások a zenei kifejezés szolgálatában*

DLA értekezésének tézisei

Témavezető

Prof. Dr. Lakner Tamás

egyetemi tanár

2024

A kutatás előzménye

Karai József zeneszerző kórusművei kisgyerekkoromtól kezdve a mai napig jelen vannak az életemben. A zeneszerzőt szoros baráti kapcsolat fűzte édesapámhoz, Timár Imre karnagyhoz és egész családomhoz.

Édesapám irányítása alatt hosszú ideig énekeltem több kórusban, így lehetőségem nyílt számos gyermekkarra és nőikarra írt Karai- kórus megismerésére. Férfikari kórusműveivel a Siófoki Férfi Dalkör előadásában találkoztam először. Az együttesnek több kórusművet is ajánlott a zeneszerző, amelyeknek ősbemutatója természetesen a Dalkör nevéhez fűződik. E kórusművek hallása, éneklése, a művekben rejtőzködő mély tartalmak, a sokszínű zenei megoldások, a szép melódiák mind- mind közelebb hoztak a zeneszerző érzésvilágához, formálták zenei ízlésemet. Kórusvezetőként magam is több Karai- művet tanítottam. A jó hangzású, amatőr kórusok számára viszonylag könnyen tanítható kompozíciók mellett, későbbi zenei tanulmányaim során találkoztam az újító törekvésű, avantgárd darabokkal is. Megragadott ez az új, mégis régi, érzelmi atmoszférájában megegyező élmény, így a Zeneakadémián az effektusokkal és modern zeneszerzés-technikai elemekkel komponált 130. zsoltár szövegére írt De profundis című kórusművével diplomáztam.

Dolgozatomban a zeneszerző- e kevésbé ismert, ám annál fontosabb- egyéni, újító szándékkal írt kompozícióival foglalkozom. Disszertációm alapjául azok a zeneszerzővel folytatott beszélgetések szolgálnak, melyekre budapesti tanulmányaim időszakában nyílt lehetőségem. Megismerhettem fontosabb műveinek belső összefüggéseit, alkotói módszerét, elveit, zeneszerzői hitvallását.

A kutatás módszere

Egy zenemű és általában művészeti alkotás okát vagy célját, esetleg mindkettőt illő megmagyarázni, de legalábbis tudni, kikutatni, megérteni. Anélkül, hogy mélyebb művészetfilozófiai gondolatokig merészkedek előadóművészként, egy zenemű vonatkozásában kérdéseket kell feltennem, hogy aztán válaszokat találhassak, azaz a metafizika talaján is „tévelyegnem” szükséges. E homályos megfogalmazás arra a szemlélődésre utal, amiként megtaláljuk az európai-, illetve magyar kórusmuzsikában a helyét, értékét egy olyan életmű- szeptetnek, amilyen Karai József avantgárd karirodalma.

A sokszor reménytelenül erőtlennek, vagy gátlástalanul harsánynak mutakozó absztrakt spekulációt vagy olykor hamisnak tűnő avantgárd művészeti törekvéseket kell e tudományos kutatás alapjává tenni a XX. századi modern zenei fejlemények formai, stilisztikai elemzésével, nem elválasztva azt a kor eszmerendszerétől. Vagyis az általam választott zeneszerző és zenei közege bemutatásán túl, írásom néhány lépést tenni szeretne abba az irányába is, hogy megmutassa azon nyugati fejleményektől elszakított művészeti világ teljesítményét, amelynek háttérében ott húzódik a XIX. század európai zenei öröksége és a kodályi- bartóki megújulás.

Dolgozatom írására egy fajta kincskeresésként tekintek, ahol az avantgárd útja- viszonylag sűrű- aleatórikus erdőn keresztül vezet el az új expresszivitáshoz, vagyis e kórusművek hatása alá kerülve fejtem vissza a módszereket, a kifejezőerő szolgálatába állított zeneszerzői technikákat.

Bízom benne, hogy a kísérlet visszahat és biztosítja választott zeneszerzőm új elgondolása, eszközalkalmazása történeti- logikai- esztétikai relevanciáját.

Kvalitatív kutatási módszerem fontos részét képezi a külső körülmények és belső késztetések feltérképezése. Bemutatni azt a zeneszerzői evolúciós folyamatot, amely elvezet a dolgozat által vizsgált korszakhoz, annak jelentőségéhez. Tehát a kor európai fejleményei mellett a magyar zeneszerzőtársak alkotói tevékenységére is kitekintek, miközben a teljes Karai életművet igyekszem felvázolni nagy vonalakban.

A személyes kapcsolaton túl, a zeneszerzővel folytatott szakmai beszélgetések, illetve a teljes életmű ismerete, fontosabb művek elemzése képezik a disszertáció alapját.

A kutatás eredménye

Karai József pályája elejétől fogva törekedett arra, hogy szuverén, sajátos zenei nyelvezetet alakítson ki saját maga számára, ezért él a korlátlan szabadság lehetőségeivel kecsesítő improvizációs eszközökkel. Rátalál és bátran kísérletezik, hogy távolabbra merészkedhessen a kodályi vokális hagyományoktól, felszabadíthassa zenéjét az egyes összhangzattani, formatani vagy egyéb hagyományos szempontok nyomása alól és új megközelítést, új szempontrendszert alakíthasson ki. Az aleatórikus elemek használatával tehát olykor a véletlenre hagyatkozva a kompozíció belső terét bővíti új dimenziókkal úgy, hogy mégis a mű belső egysége a legapróbb részletig determinálja az érzékelhető zenét. Az aleatórikus-véletlen már nem pusztán technikai jellegű problémákat próbál megoldani, hanem a zenéről való gondolkodását változtatja meg, az addig egyeduralkodó szempontokat alapjaiban megkérdőjelezve a komponálást filozófiai síkra tereli. Új elvrendszeréhez először komplikáltabb zeneköltészeti megfogalmazást használ, amelynek elemeit a későbbi művekben úgy „farag” és „csiszol”, hogy a művek expresszivitása ne csorbuljon, korábbi, összetettebb kompozíciói kifejezőképességével egyenértékű maradjon.

A teljes életművet tekintve, Karai kóruskultúra iránti elkötelezettségének bizonyítéka bőséges kórusirodalma. Lírai zeneszerzői alkata vonzó a hazai és külföldi kóruskultúra védelmezői számára, legyen szó professzionális vagy műkedvelő együttesekről. Életművében minden kórusfajta, minden korosztály, minden tudásszinten megtalálja a magának való műveket. A kórus az anyanyelve, amelynek lehetőségeit figyelembe veszi technikai megoldásainál. A megszólaltatás tapasztalatai, és a megértésre való vágy befolyásolják stílusát, kifejezésmódját, a bartóki- kodályi úton járva és későbbi útkeresésében is a karénekesek adottságait, kórusok sajátosságait figyelembe véve kutatja az izgalmas, változatos lehetőségeket.

E kiemelkedően gazdag vokális termés készíti elő az új, magasabb rendű szintézis megteremtését képviselő zeneköltői szemléletet. Merészen kísérletező alkotói korszakában is mindvégig humanista módon igazodik az emberi természet és az embert körülvevő fizikai világhoz. Az új zenei elemek és elvek iránti nyitottságot, a saját, egyéni hang

megteremtésének vágyát bizonyítja a tizenkétfokú szerkesztés, atonális kísérletezés, jazz-hangzás beépítése klasszikus zeneművekbe, a hármashangzatok újszerű használata, ismétléseken alapuló ritmikusság és szimbólumrendszer alkalmazása.

Karai e sokrétű érdeklődés útján jut el tehát az avantgárd világához, melyben kórusművészete a szinte végtelen lehetőséget kínáló irányított improvizációs kelléktár tudatos, célzott használatára épül, kiegészülve sajátos hangrendszerrel és harmóniai megoldásokkal. Az aleatórikus módszerek által megragadott expresszivitás a nőikari Éjszaka, Virágsírató, a vegyeskari De profundis, Stabat Mater, Ein Frühlingsabend, Tavasz ujjongás (nőikarra és vegyeskarra is) és a férfikarra íródott Meeresstrand kórusművekben található meg. A nőikari Ave Maris stella, Ave Maria I. és II., Wie fällt der Regen, Salve Regina, Psalm 23., Hodie Christus natus est és a vegyeskari Alleluja a letisztult kórusművek olyan sora, ahol az effektek és improvizációs elemek leegyszerűsödnek és beépülnek a hagyományos technikával írt, ám kifejezőerejét tekintve egyenértékű kompozícióba.

Az aleatória alkalmazása tehát a kórusműveket nem pusztán korszerűsítette, de segítette a zeneszerző individualista expresszióra való törekvését. Egyik vonulatát annak a tágabb értelmezésű zenei gondolkodásmódnak, amely a kortársaknál más és más módszerek előtérbehelyezésével jutott érvényre. A zeneakadémiai mesterek által szerzett felkészültség, az örökölt hagyományok beépítése, az európai korszerűség iránti vágy, a szuverenitás megteremtésére, a kifejezőerő fokozására törekvő igény teremti meg Karai József avantgárd kórusművészetét. Olyan kompozíciókat, amelyek a sajátosan megválogatott eszköz használatú expresszivitás által, különleges helyet foglalnak el a XX. századi európai és azon belül, a magyar kórusirodalomban.

A tárgykörben felhasznált irodalom

- Kroó György, „*Zene és műveltség*” Zeneműkiadó, Budapest, 1970
- Kroó György, „*Vita a zenekritikáról*” Zeneműkiadó, Budapest, 1971
- Kroó György, „*Kortárs zeneszerzők között*” Zeneműkiadó, Budapest, 1971
- Dalos Anna, „*A Harmincasok kibontakozása, Ajtón Lakattal- Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon (1956- 1989)*” Rózsavölgyi és Társa, 2020
- Dolinszky Miklós, „*Jelképtől jelig*” Typotex kiadó, Budapest, 2019
- Feuer Mária, „*Kinek kell a modern zene?*” Zeneműkiadó, Budapest, 1970
- Feuer Mária, „*88 muzsikus műhelyében*” Zeneműkiadó, Budapest, 1972
- Feuer Mária, „*50 muzsikus műhelyében*” Zeneműkiadó, Budapest, 1976
- Feuer Mária, „*Pillanatfelvételek*” Zeneműkiadó, Budapest, 1978
- Tóth Péter, „*A magyar kóruszene stílári változásai Kodálytól napjainkig*” DLA disszertáció LFZE 2007
- Zoltai Dénes, „*A modern zene emberképe*” Magvető, Budapest, 1969
- Breuer János, „*Harminc év zenekultúrája*” Zeneműkiadó, Budapest, 1975
- Fábián Imre, „*A huszadik század zenéje*” Gondolat, Budapest, 1966
- Gerencsér Rita, „*Magyar zeneszerzők 13.- Kocsár Miklós*” Mágus Kiadó, 2001
- Gombos László, „*Magyar zeneszerzők 20.- Szokolay Sándor*” Mágus Kiadó, 2002
- Varga Bálint András, „*Contemporary Hungarian Composers*” Editio Musica, Budapest, 1979
- Varga Bálint András, *Witold Lutoslawski. Beszélgetés Varga Bálint Andrással* Zeneműkiadó Budapest, 1974
- Varga Bálint András, *Zenészekkel- zenéről*” MRT- Minerva, Budapest, 1972
- Copland, Aaron, „*Az új zene 1900- 1960*” Zeneműkiadó, Budapest, 1973
- Böhringer, Hannes, „*Kísérletek és tévelygések*” Balassi Kiadó, Budapest, 1995

Ludwig, Otto, „*Der poetische Realismus. In. Die deutsche Literatur in Text und Darstellung. Bürgerlicher Realismus.* Stuttgart, 1992

Ludwik, Erhardt, „*Találkozások Krzysztof Pendereckivel*” ford. Esztényi- Lawnik Eszter Zeneműkiadó, Budapest, 1975

Nyman, Michael, „*Experimnetális zene- Cage és utókora*” ford. Pintér Tibor Magyar Műhely Kiadó, 2005

Adorno, Theodor W., „*Zene, filozófia, társadalom*” ford. Tandori Dezső, Horváth Henrik, Barlay László Gondolat, Budapest, 1970

A műelemzésekhez felhasznált kották jegyzéke

Adorno, Theodor W., *Zene, filozófia, társadalom*, ford. Tandori Dezső, Horváth Henrik, Barlay László, Gondolat, Budapest, 1970.

Breuer János, *Harminc év zenekultúrája*, Zeneműkiadó, Budapest, 1975.

Böhringer, Hannes, *Kísérletek és tévelygések*, Balassi Kiadó, Budapest, 1995.

- Copland, Aaron, *Az új zene 1900–1960*, Zeneműkiadó, Budapest, 1973.
- Dalos Anna, *A Harmincasok kibontakozása Ajtón Lakattal – Zeneszerzés a Kádárkori Magyarországon (1956–1989)*, Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Dolinszky Miklós, *Jelképtől jelig*, Typotex Kiadó, Budapest, 2019.
- Fábián Imre, *A huszadik század zenéje*, Gondolat, Budapest, 1966.
- Feuer Mária, *Kinek kell a modern zene?*, Zeneműkiadó, Budapest, 1970.
- Feuer Mária, *88 muzsikuss műhelyében*, Zeneműkiadó, Budapest, 1972.
- Feuer Mária, *50 muzsikuss műhelyében*, Zeneműkiadó, Budapest, 1976.
- Feuer Mária, *Pillanatfelvételek*, Zeneműkiadó, Budapest, 1978.
- Gerencsér Rita, *Magyar zeneszerzők 13. – Kocsár Miklós*, Mágus Kiadó, 2001.
- Gombos László, *Magyar zeneszerzők 20. – Szokolay Sándor*, Mágus Kiadó, 2002.
- Króó György, *Zene és műveltség*, Zeneműkiadó, Budapest, 1970.
- Króó György, *Vita a zenekritikáról*, Zeneműkiadó, Budapest, 1971.
- Króó György, *Kortárs zeneszerzők között*, Zeneműkiadó, Budapest, 1971.
- Ludwig, Erhardt, *Találkozások Krzysztof Pendereckivel*, ford. Esztényi-Lawnik Eszter, Zeneműkiadó, Budapest, 1975.
- Ludwig, Otto, *Der poetische Realismus. In. Die deutsche Literatur in Text und Darstellung. Bürgerlicher Realismus*, Stuttgart, 1992.
- Nyman, Michael, *Experimnetális zene – Cage és utókora*, ford. Pintér Tibor, Magyar Műhely Kiadó, 2005.
- Tóth Péter, *A magyar kóruszene stílári változásai Kodálytól napjainkig*, DLA-disszertáció LFZE, 2007.
- Varga Bálint András, *Contemporary Hungarian Composers*, Editio Musica, Budapest, 1979.
- Varga Bálint András, *Witold Lutoslawski. Beszélgetés Varga Bálint Andrással*, Zeneműkiadó Budapest, 1974.
- Varga Bálint András, *Zenészekkel-zenéről*, MRT–Minerva, Budapest, 1972.
- Zoltai Dénes, *A modern zene emberképe*, Magvető, Budapest, 1969.